



ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

# ΠΟΙΗΤΙΚΗ

ΑΝΟΙΞΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 2009

## Ποίηση

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΓΓΕΛΑΚΗ-ΡΟΥΚ Τέσσερα ποιήματα ~ CHARLES BAUDELAIRE Δώδεκα  
άνθη του κακού [ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΟΥΛΛΑΣ] ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΛΑΝΑΣ  
Στασιωτικό ~ ULRIKE DRAESNER – JOHANN P. TAMMEN Ποιήματα [ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ  
ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ ΜΑΡΙΑ ΤΟΠΑΛΗ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΒΕΡΟΝΙΚΗ ΔΑΛΑΚΟΥΡΑ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ] ~  
ΘΟΔΩΡΗΣ ΧΙΩΤΗΣ Δεξαμενή Ι: Κώδικες & συντεταγμένες ~ ΣΑΚΗΣ ΣΕΡΕΦΑΣ Οι  
μύγες του Χάρου ~ ΣΩΤΗΡΗΣ ΣΕΛΑΒΗΣ 'Αποσπάσματα ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΙΑΛΗΣ Νέα  
ποιήματα ~ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ 'Αρμονία; ~ ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΤΣΙΛΗ 'Επτά ποιήματα  
~ PAUL GOODMAN 'Ο ποδηλάτης [ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΛΑΝΑΣ] ~ ΒΑΣΙΛΙΚΗ  
ΦΩΤΑΚΟΥ Φοιβάλαμπος ~ TONY HARRISON «V» και άλλα ποιήματα [ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ  
ΕΦΗ ΠΑΠΑΔΟΔΗΜΑ] ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΑΜΠΡΑΚΟΣ 'Από τη συλλογή «'Ονειροπώληση» ~ ΑΓΗΣ  
ΜΠΡΑΤΣΟΣ Τιμή γνωριμίας ~ MARK STRAND 'Η ιστορία της ζωής μας [ΜΤΦΡ. ΜΑΝΙΑ  
ΜΕΖΙΤΗ] ~ ΓΡΗΓΟΡΙΑ ΠΟΥΛΙΟΥ 'Εξι ποιήματα ~ HUGO VON HOFMANNSTHAL  
Τέσσερα ποιήματα [ΜΤΦΡ. ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΡΘΑΛΙΤΗΣ] ~ BIANCAMARIA FRABOTTA 'Η καθιστική  
ζωή [ΜΤΦΡ. PAOLA MARIA MINUCCI, ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΙΝΤΟΥΔΗΣ]

## JOHN ASHBERY 'Αφιέρωμα

'Η άορατη άβανγκάρντ [ΜΤΦΡ. ΝΙΝΑ ΜΠΟΥΡΗ] ~ 'Ο «Ζωγράφος» και άλλα ποιήματα [ΜΤΦΡ.  
ΧΑΡΗΣ ΒΛΑΒΙΑΝΟΣ] ~ Out of the ferment [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ-ΣΧΟΛΙΑ ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΥΣΟΠΟΥΛΟΣ]

## Δοκίμιο

FRANÇOIS LE LIONNAIS 'Η δυνητική λογοτεχνία [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ-ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΕΛΕΝΗ ΚΟΣΜΑ,  
ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΜΗΤΑΣ] ~ ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ Γιά έναν εναλλακτικό κανόνα της  
νεότερης ελληνικής ποίησης ~ ALICIA OSTRIKER Πέρα από την εξομολόγηση: η ποιητική  
της μεταμοντέρνας μαρτυρίας [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ-ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΘΟΔΩΡΗΣ ΧΙΩΤΗΣ] ~ ΒΑΓΓΕΛΗΣ  
ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 'Ανοδος και πτώση της σολωμικής κριτικής ~ GEORGE ORPEN 'Ο  
χώρος της σκέψης [ΜΤΦΡ. ΓΑΛΑΤΕΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ] ~ EUGENIO MONTALE Δύο κείμενα  
[ΜΤΦΡ. ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ, ΕΛΕΝΗ ΤΟΥΛΟΥΠΗ]

## Κριτική

ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗ ~ ΤΙΤΙΚΑ ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΙΑ ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΛΑΝΑΣ  
~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΗΣ ~ ΜΟΡΦΙΑ ΜΑΛΛΗ ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΑΝΤΖΗΣ ~ ΜΑΡΙΑ  
ΤΟΠΑΛΗ ~ ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ ~ ΜΙΧΑΗΛ Χ. ΡΕΜΠΑΣ ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΡΘΑΛΙΤΗΣ  
~ ΑΘΗΝΑ ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΙΑΛΗΣ

## Et cetera

ΧΑΡΗΣ ΨΑΡΡΑΣ Clemens Brentano – Philip Larkin ~ Σ.Μ. Paul Verlaine. Τέσσερα ποιήματα  
~ ΑΛΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ 'Αχμάτοβα – Μαγιακόφσκι – Μάντελσταμ – Τσβετάεβα ~  
ΘΑΝΟΣ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ 'Ο τίτλος είναι δύσκολος. Μνήμη Τάσου Δενέγρη [1934–2009]  
~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΛΤΣΟΣ 'Η άρπαγή της μούτας

[τεῦχος τρίτο]

ΕΚΔΟΣΕΙΣ  
ΠΑΤΑΚΗ

# Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

## ΠΟΙΗΣΗ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΓΓΕΛΑΚΗ-ΡΟΥΚ: Τέσσερα ποιήματα 5 . CHARLES BAUDELAIRE: Δώδεκα άνθη του κακού 10 . ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΑΝΑΣ: Στασιωτικό 31 . ULRIKE DRAESNER – JOHANN P. TAMMEN: Ποιήματα 36 . ΘΟΔΩΡΗΣ ΧΙΩΤΗΣ: Δεξαμενή Ι: Κώδικες & συντεταγμένες 58 . ΣΑΚΗΣ ΣΕΡΕΦΑΣ: Οί μύγες του Χάρου 64 . ΣΩΤΗΡΗΣ ΣΕΛΑΒΗΣ: Άποσπάσματα 101 . ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΙΛΛΗΣ: Νέα ποιήματα 109 . ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ: Άρμονία; 153 . MARIANNA ΤΣΙΛΗ: Έπτά ποιήματα 155 . PAUL GOODMAN: Ό ποδηλάτης 172 . ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΦΩΤΑΚΟΥ: Φοιβόλαμπτος 189 . TONY HARRISON: «V» και άλλα ποιήματα 194 . ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΑΜΠΡΑΚΟΣ: Άπό τή συλλογή «Όνειροπώληση» 215 . ΑΓΗΣ ΜΠΡΑΤΣΟΣ: Τιμή γνωριμίας 219 . MARK STRAND: Η ιστορία της ζωής μας 222 . ΓΡΗΓΟΡΙΑ ΠΟΥΛΙΟΥ: Έξι ποιήματα 229 . HUGO VON HOFMANNSTHAL: Τέσσερα ποιήματα 232 . BIANCAMARIA FRABOTTA: Η καθιστική ζωή 236

JOHN ASHBERY: Άφιέρωμα 124

Η ΑΟΡΑΤΗ ΑΒΑΝΓΚΑΡΝΤ 129 . Ο «ΖΩΓΡΑΦΟΣ» ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ 136

OUT OF THE FERMENT 146

## ΔΟΚΙΜΙΟ

FRANÇOIS LE LIONNAIS: Η Δυνητική Λογοτεχνία 19 . ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ: Για έναν εναλλακτικό κανόνα της νεότερης ελληνικής ποίησης 51 . ALICIA OSTRIKER: «Πέρα από την εξομολόγηση: ή ποιητική της μεταμοντέρνας μαρτυρίας» 82 . ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: Άνοδος και πτώση της σολωμικής κριτικής 113 . GEORGE OPPEN: Ό χώρος της σκέψης 162 . EUGENIO MONTALE: Δύο κείμενα 183

## ΚΡΙΤΙΚΗ

ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗ 245 . ΤΙΤΙΚΑ ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΙΑ 249 . ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΑΝΑΣ 251 . ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΝΣ 253 . ΜΟΡΦΙΑ ΜΑΛΛΗ 258 . ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΑΝΤΖΗΣ 262 . ΜΑΡΙΑ ΤΟΠΑΛΗ 270, 273 . ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ 275 . ΜΙΧΑΗΛ Χ. ΡΕΜΠΑΣ 278 . ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΡΘΑΛΙΤΗΣ 284 . ΑΘΗΝΑ ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ 287 . ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΙΛΛΗΣ 293

## ΕΤ CETERA

ΧΑΡΗΣ ΨΑΡΡΑΣ: Clemens Brentano – Philip Larkin 297 . Σ.Μ.: Paul Verlaine 298 . ΑΛΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ: Άχμάτοβα – Μαγιακόφσκι – Μάντελσταμ – Τσβετάγεβα 301 . ΘΑΝΟΣ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ: Ό τίτλος είναι δύσκολος. Μνήμη Τάσου Δενέργη [1934-2009] 305 . ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΛΤΣΟΣ: Η άρπαγή της μούτσας 312

# Βασίλης Λαμπρόπουλος

*Γιά έναν εναλλακτικό κανόνα  
τῆς νεότερης ἐλληνικῆς ποίησης*

**Τ**ΩΡΑ ΠΟΥ ἡ ἐλληνικὴ ποίηση ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τίς ἐθνικὲς τῆς ὑποχρεώσεις καὶ δὲν ἀναγκάζεται νὰ ἀνταποκρίνεται σέ κάποια «ὕψηλὴ ἀποστολή» ἔχουμε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσουμε τὴν ποικιλίαν τῶν εἰδῶν τῆς, τὴν ἀλλουλουχίαν τῶν μορφῶν τῆς καὶ τὴν πολυφωνίαν τῶν στοχασμῶν τῆς. Τώρα πού ξεφυγε πλέον ἀπὸ τὰ γήπεδα καὶ δὲν φέρεται βαρδικὰ καὶ συγκαταβατικὰ πρὸς τίς μάξεις κερδίζει πιὸ δύσκολα ἀλλὰ καὶ πιὸ ἐπᾶξια τὸ σεβασμὸ μας. Θὰ μπορούσε λοιπὸν κανεὶς νὰ ἰσχυριστεῖ πὼς σήμερα ἀνοίγονται στὸ στίχο καινούργιες δυνατότητες, ἀρχίζοντας ἀπὸ μιὰ ριζικὴ ἀναθεώρηση τοῦ ποιητικοῦ κανόνα.

Ἕνα ἐξαιρετικὸ παράδειγμα μιᾶς τέτοιας ἀναθεώρησης ἀποτελεῖ τὸ πρόσωπο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Νικόλαο Κάλας (1907-88). Μόλις τὸ 1979, στὴν «Εἰσαγωγή στὴ νεωτερικὴ ἐλληνικὴ ποίηση» ὁ Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου διαπίστωνε πὼς ἦταν «περίπου ἄγνωστος σήμερα στὸ ἐλληνικὸ κοινόν». Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα διαθέτουμε ἐπιτέλους κάποιο ὕλικό, πρωτογενές καὶ μὴ – ἐπανεκδόσεις ἐλληνικῶν καὶ μεταφράσεις ξένων ἔργων του (λογοτεχνικῶν καὶ κριτικῶν), ἀνέκδοτα κείμενα, ἀφιερῶματα περιοδικῶν, συνέδρια, ἐπιστημονικὲς μελέτες κ.ἄ. Τί μεσολάβησε ὥστε νὰ στραφεῖ τόσο ἐνεργὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὸν Κάλας;

Σήμερα πού πιά δὲν ἀποτιμᾶμε τὴ λογοτεχνία μέ βάση ἰδεολογήματα ὅπως ἡ «ἐλληνικότητα», ἀντιλαμβανόμαστε πὼς μιὰ ἐθνοκεντρικὴ κριτικὴ δεκαετιῶν ἀποσιώπησε ἕναν τέτοιο οἰκουμενικὸ Ἕλληνα. Σήμερα πού ἀντιμετωπίζουμε κάθε ὕστερη ἐθνικοφροσύνη ὡς μεταμοντέρνο σύμπτωμα διαπιστώνουμε πὼς στὴν πρώιμη πορεία τοῦ Κάλας διακυβεύτηκε τὸ μέλλον τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ συνακόλουθα τῆς κριτικῆς. Ἄν τὸ κρατοῦν πολιτιστικὸ σύστημα κατάφερε καὶ τὸν ἀπέκρυψε, τὰ ἐρωτήματα πού ἐκεῖνος ἔθεσε δὲν ἔχασαν τὴν ἀξίαν τους. Ἐπρεπε πρῶτα νὰ παραδεχτοῦμε πὼς τὰ Χαρτιά μπορεῖ νὰ ἦταν Ἀνοιχτά ἀλλὰ ἦταν καὶ σημαδεμένα, καὶ νὰ λογαριάσουμε τὴν ἴδια τὴ βιωσιμότητα τῆς λογοτεχνίας, γιὰ νὰ ἀνακαλύψουμε τὸν Κάλας.

Βοηθαί φυσικὰ καὶ τὸ γεγονὸς πὼς ζοῦμε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ «συγγραφέα», κι ἔτσι μπορούμε νὰ ἀφήσουμε στὴν ἄκρη τίς βιογραφίες καὶ τίς ιδιομορφίες καὶ νὰ ἀσχοληθοῦμε μέ πολιτιστικὰ φαινόμενα καὶ καλλιτεχνικὲς

διεργασίες. Ἡ περίπτωση Κάλας ἀποτέλεσε ἓνα πολιτιστικό συμβάν σέ μιά κομβική στιγμή τῆς ἐλλαδικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Μέσα στά χρόνια 1929-34, ἀπό τήν πρώτη του ἐμφάνιση στά γράμματα ὡς τήν πρώτη ἀποχώρησή του ἀπό τήν Ἑλλάδα, παίχτηκε, καί χάθηκε, τό παιχνίδι ἑνός προοδευτικοῦ μοντερνισμοῦ. Καί παίχτηκε γύρω ἀπό τό ποιητικό καί δοκιμιακό ἔργο του. Ὁρμώμενοι ἀπό ἐκεῖνο τό ἀποφασιστικό συμβάν μποροῦμε νά παρατηρήσουμε ἐναλλακτικές διαδρομές τῆς λογοτεχνίας μας πού δυστυχῶς ποτέ δέν προχώρησαν.

Εἶναι δύσκολο νά φανταστοῦμε τί φιλολογικό κλίμα ἐπικρατοῦσε στήν ἀρχή τῆς δεκαετίας τοῦ 1930. Ἀπό τή μιά μεριά, οἱ γενιές Ψυχάρη/Παλαμᾶ/Δροσίνη καί Καζαντζάκη/Σικελιανοῦ/Βάρναλη. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ «παρακμιακοί» πού ἀρρωσταίνουν, τρελαίνονται ἢ αὐτοκτονοῦν (Καρυωτάκης, Γιοφύλλης, Φιλύρας, Λαπαθιώτης). Στήν ἄκρη του ἐργάζεται ἓνας Τάκης Παπατσώνης. Κι ἀπό μακριά πολύ, κι ὅμως πολύ κοντά, ὅλα τά βλέπει ὁ Καβάφης. Τότε εἰσέβαλε στήν ἀγορά ὁ Κάλας. Δέν τόν ἐνδιέφεραν οὔτε οἱ καθιερωμένοι οὔτε οἱ καταραμένοι. Παρουσιάστηκε ἐξαρχῆς μέ ἓναν πλήρη, συνεπή καί ρητό ριζοσπαστισμό: μίλησε γιά πρωτοπορία, γιά ὑπερρεαλισμό, γιά μαρξισμό, γιά ψυχανάλυση, γιά κινηματογράφο. Ἀμφισβήτησε τόν λογοτεχνικό κανόνα καί τήν κριτική ὀρθοδοξία. Ἐκφράστηκε ἄκομψα καί ἀντιφατικά. Ὅταν συνάντησε τή σύσσωμη ἐπίθεση πρεσβύτερων ἀλλά καί συνομήλικων συναδέλφων, ἀποφάσισε ἀπό τό 1934 κιόλας, στά 27 του χρόνια, πῶς θά ζήσει ἄλλου καί θά γράφει σέ ξένες γλώσσες, καί σέ λίγο τά μάζεψε κι ἔφυγε ὀριστικά, πρῶτα γιά τή Γαλλία καί μετὰ γιά τήν Ἀμερική. Ἀνέστειλε τό γράψιμο τῆς ποίησης ὥστε νά μὴν ἐνταχθεῖ κι ἔτσι παρέμεινε ὁ μόνος τῆς γενιᾶς του πού δέν κατασκεύασε μυθολογία. (Τό 1935 κυκλοφόρησε τό *Μυθιστόρημα*, «κι ἀλλάξαμε ζωή», μαζί καί τακτική πρὸς νέα ρεύματα.) Τά λιγοστά χρόνια τῆς ἀθηναϊκῆς του δραστηριότητος συνοφίζουν τίς ριζοσπαστικές κατευθύνσεις πού λογάρισε καί τελικά ἀρνήθηκε νά πάρει ὁ μοντερνισμός, προτιμώντας νά γίνεи κληρονόμος τοῦ Παλαμᾶ παρὰ συνομιλητῆς τοῦ Καβάφη. (Κατά τά ἐρευνητικά πρότυπα τοῦ Νέου Ἱστορικισμοῦ θά ἄξιζε νά γραφεῖ ἓνα βιβλίο μέ θέμα ἓνα καί μόνο ἔτος, τό 1933, ὅταν κυκλοφόρησαν τά *Ποιήματα*, ἡ πρώτη καί μόνη ἐντός ἐμπορίου συλλογή του.)

Ὁ Κάλας προκαλεῖ σύγχυση στοὺς συγχρόνους του γιά πολλοὺς λόγους. Ἕνας βασικὸς λόγος εἶναι ἡ πολλαπλότητα τῆς ταυτότητάς του ἢ ὅποια ἀναιρεῖ τό ἰδεολόγημα τοῦ μοναδικοῦ καί προικισμένου δημιουργοῦ. Μέσα σέ λίγα χρόνια ὑπογράφει τά γραφτά του οὔτε λίγο οὔτε πολύ μέ τέσσερα ὀνόματα: Νίκος Καλαμάρης, Μ. Σπιέρος, Νικήτας Ράντος καί Νικόλας Κάλας. Οἱ πολλές ταυτότητες ἐμποδίζουν τοὺς ἀναγνώστες νά τόν ταυτίσουν μέ μιά μόνο ἄποψη ἢ γραφή. Ἐπιπλέον, οἱ διαφορετικὲς ταυτότητες παρουσιάζονται σέ πάμπολλα περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς (ἀπὸ τό φιλο-σοσιαλιστικό *Σήμερα*, τοὺς κομμουνιστικούς *Πρωτοπύργους* καί τήν εἰσακτικὴ *Νέα Ἐπιθεώρηση*

ὥς τὴν *Νέα Ἑστία*, τὸν *Κύκλο* καὶ τὸ *Τρίτο Μάτι*) ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ οὔτε μὲ ἓνα χῶρο. Τέλος, ὁ ἴδιος ἄνθρωπος (πού συμβαίνει νὰ γνωρίζει ἄριστα δυὸ ξένες γλῶσσες) ἀσχολεῖται μὲ πολλὰ εἶδη λόγου (ποίηση, μετάφραση, κριτική, δοκίμιο, μελέτη, ἀρθρογραφία, ἐπιστολογραφία κ.λπ.), μὲ συνέπεια οἱ ἀναγνώστες του νὰ παραπονιοῦνται ὅτι στοιχεῖα τοῦ ἑνὸς εἴδους ἐμφιλοχωροῦν σὲ ἄλλο μὲ μεικτὰ ἀποτελέσματα· ἀπὸ τὸ διαβρωτικά ὑβριδικὸ ὕφος του βλέπουμε καὶ πάλι πὼς ἀντιστέκεται ἀποτελεσματικά στὸν παραδοσιακὸ ρόλο τοῦ «συγγραφέα». Ἀκόμα καὶ τὸ 1976 ὁ παλιὸς του φίλος Ὁδυσσεὺς Ἑλύτης θὰ ἀναρωτηθεῖ: «Μὰ ποιὸς εἶναι τέλος πάντων αὐτός καὶ τί ἀκριβῶς κάνει;» Ἡ ἀπάντησή του εἶναι ἀπλή: «Πρόσωπο περίπου ἀσύλληπτο, ... εἶναι πρό παντός ἓνας ἀνυπότακτος».

Ὁ Κάλας δὲν ἀρκέστηκε νὰ βραχυκυκλώσει τὸ ἵνδαλμα τοῦ «συγγραφέα» στὸ ὁποῖο ἐπενδύει κάθε πνευματικὴ ἐξουσία. Ὑπονόμεισε συστηματικὰ τὸν ἴδιο τὸ θεσμὸ τῆς λογοτεχνίας, καὶ μάλιστα μὲ τὸν πιὸ ἔμπρακτο τρόπο: δὲν ἐπιδίωξε νὰ γίνῃ σπουδαῖος καλλιτέχνης. Μάλιστα, ἡ ἐτυμηγορία τῆς κριτικῆς δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀλλάξει ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευση ποιημάτων του τὸ 1930: σιωπηρὰ ὅλοι συμφωνοῦμε πὼς δὲν ἔγραψε «μεγάλῃ» ποίηση. Ἀκόμη καὶ σήμερα οἱ σχολιαστὲς δὲν ἐνθουσιάζονται οὔτε μὲ ἓνα ποίημά του. Πάντα θὰ βροῦμε ἔστω καὶ ἓνα κομμάτι τῶν συνομηλίκων τοῦ Μπάρα, Δρίβα ἢ Σαραντάρη νὰ ἀπολαύσουμε. Ὁχι τοῦ Κάλας. Ἡ ἀδιαφορία του πρὸς τὴν αἰσθητικὴ αὐτονομία ἦταν τόσο δυνατὴ καὶ συνεπὴς πού δὲν τὸν ἄφησε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν τέχνη. Μένοντας πιστὸς στὴν ἀνοιχτὴ δημιουργία καὶ στὴν ἐκφραστικὴ ἐλευθερία, διέγραψε τὸ συγγραφέα καὶ κατάργησε τὴν ποίηση, ὅχι ἐξαφανίζοντάς τα ἀλλὰ πολλαπλασιάζοντάς τα. Γι' αὐτὸ δὲν δημιούργησε λογοτεχνικὴ «σχολή», γι' αὐτὸ δὲν χαρακτηρίζουμε ἓνα ποίημα «ραντικό». Ὁ Κάλας προκάλεσε ἀλλὰ καὶ μπερδεψε διότι ἔθεσε τὰ ἀπολύτως ἀλληλένδετα ζητήματα μιᾶς ριζοσπαστικῆς γραφῆς, μιᾶς ἐνεργητικῆς ἀνάγνωσης καὶ ἑνὸς ἐναλλακτικοῦ κανόνα.

Ἡ ἀντίδραση ἦταν σχεδὸν ὁμόφωνα ἐχθρική. Ὅμως ὁ καταλληλότερος ὅλων γιὰ νὰ δώσει ἓνα γερὸ μάθημα στὸν νέο ριζοσπάστη στοχαστὴ πρὸς γενικὸ παραδειγματισμὸ ἦταν ὁ ἐπίσης νέος συγγραφέας τοῦ βιβλίου *Ὁ ποιητὴς Γιώργος Σεφέρης* (1931), καὶ ὁ προσφορότερος χῶρος ἓνα καινούργιο ἔντυπο πού εἶχε ἀνακοινώσει ὅτι «θὰ πολεμήσῃ τίς ὑλιστικὲς καὶ αἰτιοκρατικὲς θεωρίες» καθὼς καὶ «τὸ πνεῦμα τοῦ τυφλοῦ μοντερνισμοῦ». Ὁ Ἀνδρέας Καρναντώνης λοιπὸν δημοσιεύει στὸ περιοδικὸ *Ἰδέα* τὸν Αὐγούστο τοῦ 1933 ἓνα κείμενο μὲ τίτλο «Ἐνας ὑπερμοντέρνος λόγιος», τὸ ὁποῖο ἀρχίζει μὲ μιὰ θριαμβευτικὰ περιφρονητικὴ παρουσίαση: «Υἵαρχε καὶ πολυθόρυβα κινεῖται ἀνάμεσά μας ἓνας νέος λόγιος, δηλαδή: ποιητὴς, κριτικός, αἰσθητικός ἀπολογητὴς τοῦ κινηματογράφου, ἄκριτος θιασώτης καὶ κακὸς ἐφαρμοστὴς κάθε μοντερνισμοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ φροῦντισμοῦ καὶ πλάσις φιλολυγικῶν παμυλογισμῶν ἀνεύθυνος καὶ κάποτε διασκεδαστικός.

Τ' ὄνομά του Καλαμάρης». Ἐνα ἀπό τὰ πιό ἐξοργιστικά πράγματα πού ἔχει κάνει αὐτός ὁ ἐπικίνδυνος λόγιος εἶναι νά ἀμφισβητήσει τόν λογοτεχνικό κανόνα καί νά προτείνει τήν ἀναθεώρησή του: «Ὁ Σολωμός, ὁ Κρυστάλλης, ὁ Παλαμᾶς, εἶναι γιά τό Σπιέρο στυμμένες λεμονόκουπες. Δέν τοῦ κάνουν. Τή ρωσική σαλάτα πού μᾶς προσφέρει κάθε τόσο τοῦ ἀρέσει νά τή σερβίρει σέ φόρμες Καβάφη, Παπατσώνη καί Ντόρρου». Στήν πρόκληση τοῦ Κάλας ἀπαντᾷ ὁ Καραντώνης μέ ἕναν κατάλογο ποιητῶν πού συνιστᾷ μιᾷ γενεαλογία τοῦ λυρισμοῦ – κατά σειρά ἔτους γεννήσεως, Σολωμός, Παλαμᾶς, Μαβίλης, Γρυπάρης, Σικελιανός, Καρυωτάκης, Σεφέρης. Ὅμως πηγαίνει πολύ πιό πέρα, ἀπορρίπτοντας καί ὑβρίζοντας τό νεωτεριστή διανοούμενο: «Ἀλλά μήτε τό ἥρωικό ἦθος καί τό Διονυσιακό μεθύσι τοῦ Σικελιανοῦ δοξίμασε ποτέ, κι ἄς εἶναι πάντοτε ἀρειμάνιος κι ἑξαλλος, μήτε τή διακοσμητική δεξιωσύνη τοῦ Γρυπάρη ἔχει, μήτε τή μελαγχολική εὐγένεια τοῦ Μαβίλη, μήτε τήν τραγική ὀξύνοια τοῦ Καρυωτάκη, μήτε τοῦ Σεφέρη τή μουσική ψυχή καί τόν βαθύ καί καλλιεργημένο ρυθμό. Δέν εἶναι καλλιτέχνης. Εἶναι ὑπερμοντέρνος θορυβοποιός μέ ἀντιαισθητική ἰδιοσυγκρασία. Οἱ φιλολογικές του προτιμήσεις μᾶς τό δείχνουνε ξεκάθαρα. Ἡ νεοελληνική λογοτεχνία τοῦ εἶναι μισητή· τό λιβάνι του τό καίει μοναχά μπροστά στήν εἰκόνα τοῦ Κάλβου καί τοῦ Καβάφη καί δέχεται σάν ἐπίδραση ἀπό τό ἔργο τους τ' ἀποβλήματα τῶν αὐθαιρεσιῶν τους».

Καλαμάρης καί Καραντώνης ἐπιβάλλεται νά διαβάζονται μαζί ὥστε νά μὴ λησμονοῦμε πῶς ἔλαβε χώρα τό συμβάν Κάλας καί ποιές πολιτιστικές παράμετροι συνέβαλαν στόν γρήγορο ἀφανισμό του. Οἱ λυσσαλέες ἀντιδράσεις ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ συμβάντος καί συντελοῦν στόν παραδειγματικό χαρακτήρα του. Ὁ Καραντώνης, ὁ ὁποῖος στή συγκεκριμένη κριτική ἐλεεινολογεῖ τή «γύμνια τῶν κοσμοπολιτῶν εὐνούχων τῆς ποίησης» καί λίγους μῆνες πρίν στό ἴδιο περιοδικό εἶχε καταδικάσει τήν «οὐροπότιστη αἰσθητική» τοῦ Κάλας (Ἀπρίλιος 1933), ἀποτελεῖ πρῶμο σύμπτωμα ἑνός διάχυτου καραντωνισμοῦ πού ἐξακολουθεῖ νά γελοιοποιεῖ κάθε τολμηρό νεωτερισμό. Ἀκόμη καί σήμερα, ὁ ριζοσπάστης συγγραφέας, ὅταν δέν ἀποσιωπᾶται, καταγγέλλεται σάν «ὑπερμοντέρνος θορυβοποιός» πού μισεῖ τή λογοτεχνία, καί στέλλεται στό πῦρ τό ἐξώτερον τῶν ἐχθρῶν τοῦ ωραίου καί τοῦ ἐθνικοῦ (τά ὁποῖα κατὰ κανόνα ταυτίζονται).

Μέ τή ριζοσπαστική ἐτερότητά της ἡ βραχύβια περίπτωση Κάλας μᾶς θυμίζει πῶς ὁ ἐλληνικός μοντερνισμός συχνά ἔρχεται ἀπό ἄλλου: κατὰγεται ἀπό τή διασπορά, μεγαλώνει μέ ξένες γλῶσσες καί ἔχει φυγόκεντρες τάσεις. Μποροῦμε νά συμβουλευθοῦμε καί πάλι τή γραμματολογία τοῦ Ἀ. Ἀργυρίου *Νεωτεριστικοί ποιητές τοῦ μεσοπολέμου* (Σοκόλης, 1979), ὅπου οἱ συγγραφεῖς ἀνθολογοῦνται μέ βάση ὄχι τήν προσωπική ἀλλά τή συγγραφική ἡλικία τους, καί συγκεκριμένα τή χρονολογία δημοσίευσης τοῦ πρώτου τους ποιήματος σέ ἐλεύθερο στίχο. Διαπιστώνουμε ὅτι, ἀπό τοὺς 11 πρῶτους

ποιητές πού δημοσίευσαν σέ τέτοιο τολμηρό στίχο, οί 7 γεννήθηκαν ἐκτός ἐλλαδικοῦ χώρου καί μόνο 4 ἐντός. Πλήν τῶν Τ.Κ. Παπατσώνη, Ἄν. Δρίβα, Ἄλ. Μάτσα, καί Ζ. Οἰκονόμου, ἰδοῦ οἱ ὑπόλοιποι μέ τήν πόλη καταγωγῆς τους: Θεοδόσης Πιερίδης (Τσέρι Κύπρου), Θεόδωρος Ντόρρος (Νέα Υόρκη Ἀμερικῆς), Νικόλαος Κάλας (Λωζάννη Ἑλβετίας), Γιώργος Σαραντάρης (Κωνσταντινούπολη), Γιώργος Σεφέρης (Σμύρνη), Ἀνδρέας Ἐμπεριῖκος (Μπραΐλα Ρουμανίας) καί Γιώργος Βαφόπουλος (Γευγελή Γιουγκοσλαβίας). Καί μόνο τά ὀνόματα αὐτῶν τῶν πόλεων ἀνακαλοῦν ἕναν κοσμοπολιτικό ἐλληνισμό, ὁ ὁποῖος δέν μᾶς κάνει ἐντύπωση ὅτι πρωτοστάτησε σέ μοντερνιστικές ἀναζητήσεις. Δυστυχῶς, ὡς τό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 αὐτές οἱ ἀναζητήσεις ἐγκατέλειψαν τίς ὅποιες ριζοσπαστικές τους τάσεις κι ἀφοσιώθηκαν στήν καλλιέργεια ἐνός συντηρητικοῦ μοντερνισμοῦ πού διήρκεσε μισό περίπου αἰῶνα. Στήν εἰσαγωγή τοῦ τόμου πού ἐπιμελήθηκαν, ὁ Σπήλιος Ἀργυρόπουλος καί ἡ Βασιλική Κολοκοτρώνη διατύπωσαν ἐπιγραμματικά τή διαφορά: «Δέν ἔχει σημασία ἂν, ὅπως ἔλεγε πάλι ὁ Ἑλύτης, ὁ Κάλας κηρύχτηκε ἀνυπότακτος ἀπό τά στρατολογικά γραφεῖα τῆς ἐλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Πῆγε καί πολέμησε μέ τή διεθνή ταξιαρχία, ἐνῶ οἱ πρῶν φίλοι του μάχονταν ἐμφύλιους στά μετόπισθεν».

Ὅμως τό πρόσφατο ἐνδιαφέρον γιά τό ἔργο τοῦ Κάλας δείχνει πῶς, ὅσο κι ἂν τό ἐγχείρημα ματαιώθηκε καί ὁ καραντωνισμός θριάμβευσε, τό ριζοσπαστικό πρόταγμα ἐξακολουθεῖ νά ὑφίσταται στήν τέχνη. Μέ τήν πτώχευση τῆς λογοτεχνίας ὡς ἐθνικοῦ θεσμοῦ, ἡ ποίηση πού παραμένει ἀκόμη δυναμική εἶναι αὐτή πού συνομιλεῖ μέ ὅσους μοντερνισμούς εἶναι «ὑπερμοντέρνοι» (ὡς καί τό μεταμοντερνισμό) κι ὄχι μέ τούς κληρονόμους τοῦ ἐθνικοῦ παλαμισμού ὡς τόν Νικηφόρο Βρεττάκο καί τόν Γιάννη Καιροφύλα. Στούς ἀβέβαιους καί ἀνασφαλεῖς καιρούς μας, ὅσοι χρειάζονται παρηγοριά θά ἔχουν ἀποκούμπι τούς ἄφθονους ποιητές τῆς συμφιλίωσης – ἐκείνους πού προσπαθοῦν πάντα νά συνδυάσουν τό καινούργιο καί διαφορετικό μέ τό παλιό καί δοκιμασμένο, νά ἐξομαλύνουν τό νεωτερικό, νά καταφάσκουν τήν ἀντίφαση καί γενικά νά προσφέρουν στήν πανελλήνια μελαγχολία τήν αὐτάρεσχη καλλιλογία τῆς. Οἱ ὑπόλοιποι θά ἀνασυνθέτουν μέ δυσκολία ἀλλά καί ἱκανοποίηση τή φυσιογνωμία ἐνός ριζοσπαστισμοῦ πού, ὅσο καί ἂν λοιδορήθηκε, παρέμεινε πιστός σέ ἕνα ἀμφισβητησιακό μορφο-φιλοσοφικό πρόταγμα. Ἡ ἀνασύνθεση αὐτή δέν γίνεται ὡς ἐπιστροφή ἢ ἀποκατάσταση ἀλλά ὡς ἀνανέωση τοῦ προτάγματος. Προκύπτει ἔτσι μιᾶ ἄλλη ἱστορία τῆς λογοτεχνίας μας – ὄχι ἀπλῶς ἕνας ἄλλος κανόνας ἀλλά ἕνας ἀντι-κανόνας, μιᾶ ἀντικανονικότητα πού ἐπιμένει νά παραβαίνει.

Μποροῦμε λοιπόν νά βάλουμε σέ αὐτόν τόν ἐναλλακτικό κανόνα, μαζί μέ τά Ποιήματα τοῦ Κάλας, συλλογές ὅπως *Ἐλεγεία καί σάτιρες* τοῦ Καρυωτάκη, *Στοῦ γλυτωμοῦ τό χάξι* τοῦ Ντόρρου, *Υψικάμινος* τοῦ Ἐμπεριῖκου, *Οὐλαλούμ* τοῦ Σκαρίμπα, *Κατά Σαδδουκαίων* τοῦ Κατσαροῦ. *Κασσάνδρα*

τῆς Καρέλλη, Συνέχεια τοῦ Ἀναγνωστάκη, Κοντραμπάντο τῆς Ἀξιώτη, Ἡ ἔννοια τῶν τυφλῶν τῆς Βακαλό, Ἡ πείρα καί ἡ πυρά τοῦ Νικολαΐδη, Γραφή Α τῆς Ἀραβαντινοῦ, Νεολιθική νυχτωδία στήν Κροστάνδη τοῦ Καρούζου καί Σπασμένος καιρός τοῦ Γκόρπα.

Ἐπιπλέον, χρησιμοποιώντας τόν Κάλας ὡς τή μείζονα μορφή τοῦ ἑλληνικοῦ μοντερνισμοῦ καί τό πρῶμο ἔργο του ὡς τήν καίρια «στροφή» τῆς ποιήσῃς μας, μπορούμε νά ἀνιχνεύσουμε ἐκφάνσεις τῆς ὑπερμοντέρνας πρωτοπορίας σέ ἀρκετά διαφορετικές συλλογές νεοτέρων ὅπως (κατ' ἀλφαβητική σειρά) Ἀλλά τώρα, προσέξτε!, Ἀνιστόρητο, Ἀντιύλη, Ἀνώνυμο ποίημα τοῦ Φωτεινοῦ Ἀι-Γιάννη, Αὐτοχθόνιες, Δικό της, Ἡ θάλασσα, Ἡ προκυμαία, Θάνατος στήν Πλατεία Κάνιγγος, Fragmentum, ἀριθμός 53, Καί τῆς τέχνης τό λουρί, Μετόπη, Μόνον διά τῆς λύπης, Ὁ ἄγγελος τῆς ἱστορίας, Ὁ θησαυρός τῶν Βαλκανίων, Οἶονεῖ οἰωνοί, Ποιήματα τεσσάρων διαστάσεων, Ραγισμένο ταμποῦρλο, Σβούρα, She, of Zante, καί Τά σκόρπια χαρτιά τῆς Πηνελόπης. Μιάς καί ὅσοι ὑπογράφουν αὐτά τά βιβλία κυκλοφοροῦν ἀνάμεσά μας, ἄς μή μνημονευθοῦν ἐπώνυμα γιά νά μήν ὑποβιβαστοῦν σέ κοινούς «συγγραφεῖς» καί ὁ πρόχειρος αὐτός κατάλογος σέ (ἀντ') Ἐθνική Ἑλλάδος. (Οἱ ἀναγνώστες πού δέν μποροῦν νά γκουγκλάρουν τοὺς τίτλους, ἄς ρωτήσουν τό βιβλιοπωλεῖο τῆς γειτονιάς – εἶναι εὐκαιρία νά τό ὑποστηρίξουν.)

Ἡ βασιική λειτουργία τοῦ ἀντικανόνα εἶναι ἡ ἀντίσταση στήν ὀρθοδοξία τῆς γραμματολογίας, τῆς ἀνθολογίας, τῆς διδακτέας ὕλης, τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς, τῆς κρατικῆς ἐπετείου, τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης. Στόν ἀντικανόνα ἀνήκουν οἱ ἐναλλακτικές μορφο-φιλοσοφικές προτάσεις πού ἀποκλείστηκαν καί οἱ αἰρετικές ἀπόψεις πού καταδικάστηκαν. Τέτοιες προτάσεις ἐξέφρασαν ριζικά διαφορετική ἄποψη γιά τά πολιτιστικά πράγματα ἐν γένει καί θά μπορούσαν νά ἔχουν ὀδηγήσει σέ ἐκτεταμένες ἀναθεωρήσεις. Ἀξίζει λοιπόν νά μή λησμονηθοῦν τελείως – ὄχι γιά νά βραβευθοῦν ἀλλά γιά νά ἐνοχλοῦν θυμίζοντας τήν ἐξ ὀρισμοῦ κατασταλτική ἀποστολή τοῦ λογοτεχνικοῦ κανόνα. Πάνω ἀπ' ὅλα ὁ ἀντικανόνας ἐνσωματώνει ἐναλλακτικές δυνατότητες ἀνάγνωσης οἱ ὁποῖες δέν ἔχουν ἀνάγκη τά δεκανίκια τῆς λογοτεχνίας.

Καί λιγοστές καταληκτικές διευκρινίσεις γιά νά μήν ὠραιοποιούμε τά πράγματα. Δέν γράφει ἀναγκαστικά κανεῖς ριζοσπαστικά ποιήματα ὅλη τήν ὥρα – μπορεῖ νά γράφει κι ἄλλου εἴδους: ἡ ἀντοχή τῆς γραφῆς δοκιμάζεται μέ πολλοὺς τρόπους. (Ἄλλωστε δέν ὑπάρχουν ριζοσπαστικοί δημιουργοί οὔτε ριζοσπαστικά ἔργα παρά μόνο σύνθετα ριζοσπαστικά συμβάντα.) Οὔτε βγάζουν ὅλοι βιβλία – ὀρισμένοι (ὅπως ὁ Γιώργος Μακρής) ἀντιστέκονται στήν τυραννία τῆς «συλλογῆς» καί προτιμοῦν τήν ποίηση διεσπαρμένη, κάποτε μάλιστα διά χειρός. Τρίτον, ὁ ἐναλλακτικός κανόνας δέν διέπεται ἀπό ἐνότητα ἢ συνέχεια: δέν πρόκειται γιά ἐθνική κληρονομιά – ὁ ριζοσπαστισμός βρῖσκεται ὑπό συνεχή μεταμόρφωση ὥστε νά μπορεῖ διαρκῶς νά αἰφνιδιάζει. καί ἐξαφανίζεται τή στιγμή πού γίνεται ἐπίσημα ἀποδεκτός.

Τέταρτον, ἄς ἀποφύγουμε τίς ἡρωοποιήσεις: ἐδῶ δέν ἀποθεώνουμε μεγάλους συγγραφεῖς καί μαρτυρικές προσωπικότητες πού ἀντιστάθηκαν κ.λπ. κ.λπ. Τέλος, ἐξυπακούεται πώς ὁ κατάλογος εἶναι καί μερικός καί δοκιμαστικός κι ἐνδεικτικός. Ἀπλῶς περιλαμβάνει μερικές σθεναρές προσπάθειες πού ἔκαναν κάποιοι ἀνέντακτοι σέ πολύ συγκεκριμένες περιστάσεις γιά νά ἀνοίξουν μιὰ βρύση, τή δική τους βρύση τοῦ Μαυρογένη, κι ὅχι αὐτή πού τούς ὑπέδειξε ὁ κάθε Ἐλύτης.

Ἀπρίλιος 2008

Για ένα εναλλακτικό κανόνα της νεώτερης ελληνικής ποίησης

Βασίλης Λαμπρόπουλος\*

Τώρα που η ελληνική ποίηση απαλλάχτηκε από τις εθνικές της υποχρεώσεις και δεν αναγκάζεται να ανταποκρίνεται σε κάποια “υψηλή αποστολή” έχουμε την ευκαιρία να μελετήσουμε την ποικιλία των ειδών της, την αλληλουχία των μορφών της και την πολυφωνία των στοχασμών της. Τώρα που ξέφυγε πλέον από τα γήπεδα και δεν φέρεται βαρδικά και συγκαταβατικά προς τις μάζες κερδίζει πιο δύσκολα αλλά και πιο επάξια το σεβασμό μας. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να ισχυριστεί πως σήμερα ανοίγονται στο στίχο καινούργιες δυνατότητες, αρχίζοντας από μια ριζική αναθεώρηση του ποιητικού κανόνα.

Ένα εξαιρετικό παράδειγμα μιάς τέτοιας αναθεώρησης αποτελεί το πρόσφατο ενδιαφέρον για τον Νικόλαο Κάλας (1907-88). Μόλις το 1979, στην “Εισαγωγή στη νεωτερική ελληνική ποίηση” ο Αλέξανδρος Αργυρίου διαπίστωνε πως ήταν “περίπου άγνωστος σήμερα στο ελληνικό κοινό”. Είκοσι χρόνια αργότερα διαθέτουμε επιτέλους κάποιο υλικό, πρωτογενές και μη -- επανεκδόσεις ελληνικών και μεταφράσεις ξένων έργων του (λογοτεχνικών και κριτικών), ανέκδοτα κείμενα, αφιερώματα περιοδικών, συνέδρια, επιστημονικές μελέτες κ.α. Τι μεσολάβησε ώστε να στραφεί τόσο ενεργό ενδιαφέρον προς τον Κάλας;

Σήμερα που πια δεν αποτιμούμε τη λογοτεχνία με βάση ιδεολογήματα όπως η “ελληνικότητα”, αντιλαμβανόμαστε πως μια εθνοκεντρική κριτική δεκαετιών αποσιώπησε ένα τέτοιο οικουμενικό Έλληνα. Σήμερα που αντιμετωπίζουμε κάθε ύστερη εθνικοφροσύνη ως μεταμοντέρνο σύμπτωμα διαπιστώνουμε πως στην πρώιμη πορεία του

Κάλας διακυβεύτηκε το μέλλον της ελληνικής λογοτεχνίας και συνακόλουθα της κριτικής. Αν το κρατούν πολιτιστικό σύστημα κατάφερε και τον απέκρυψε, τα ερωτήματα που εκείνος έθεσε δεν έχασαν την αξία τους. Έπρεπε πρώτα να παραδεχτούμε πως τα Χαρτιά μπορεί να ήταν Ανοιχτά αλλά ήταν και σημαδεμένα, και να λογαριάσουμε την ίδια τη βιωσιμότητα της λογοτεχνίας, για να ανακαλύψουμε τον Κάλας.

Βοηθάει φυσικά και το γεγονός πως ζούμε μετά το θάνατο του “συγγραφέα”, κι έτσι μπορούμε να αφήσουμε στην άκρη τις βιογραφίες και τις ιδιομορφίες και να ασχοληθούμε με πολιτιστικά φαινόμενα και καλλιτεχνικές διεργασίες. Η περίπτωση Κάλας αποτέλεσε ένα πολιτιστικό συμβάν σε μια κομβική στιγμή της ελλαδικής πνευματικής ζωής. Μέσα στα χρόνια 1929-34, από την πρώτη του εμφάνιση στα γράμματα ως την πρώτη αποχώρησή του από την Ελλάδα, παίχτηκε, και χάθηκε, το παιχνίδι ενός προοδευτικού μοντερνισμού. Και παίχτηκε γύρω από το ποιητικό και δοκιμιακό έργο του. Ορμώμενοι από εκείνο το αποφασιστικό συμβάν μπορούμε να παρατηρήσουμε εναλλακτικές διαδρομές της λογοτεχνίας μας που δυστυχώς ποτέ δεν προχώρησαν.

Είναι δύσκολο να φανταστούμε τι φιλολογικό κλίμα επικρατούσε στην αρχή της δεκαετίας του 1930. Από τη μια μεριά, οι γενιές Ψυχάρη/Παλαμά/Δροσίνη και Καζαντζάκη/Σικελιανού/Βάρναλη. Από την άλλη μεριά, οι “παρακμιακοί” που αρρωσταίνουν, τρελαίνονται ή αυτοκτονούν (Καρυωτάκης, Γιοφύλλης, Φιλύρας, Λαπαθιώτης). Στην άκρη του εργάζεται ένας Τάκης Παπατσώνης. Κι από μακριά πολύ, κι όμως πολύ κοντά, όλα τα βλέπει ο Καβάφης. Τότε εισέβαλε στην αγορά ο Κάλας. Δεν τον ενδιέφεραν ούτε οι καθιερωμένοι ούτε οι καταραμένοι. Παρουσιάστηκε εξ

αρχής με ένα πλήρη, συνεπή και ρητό ριζοσπαστισμό: μίλησε για πρωτοπορία, για υπερεαλισμό, για Μαρξισμό, για ψυχανάλυση, για κινηματογράφο. Αμφισβήτησε τον λογοτεχνικό κανόνα και την κριτική ορθοδοξία. Εκφράστηκε άκομψα και αντιφατικά. Όταν συνάντησε τη σύσσωμη επίθεση πρεσβύτερων αλλά και συνομήλικων συναδέλφων, αποφάσισε από το 1934 κιόλας, στα 27 του χρόνια, πως θα ζήσει αλλού και θα γράψει σε ξένες γλώσσες, και σε λίγο τα μάζεψε κι έφυγε οριστικά, πρώτα για τη Γαλλία και μετά για την Αμερική. Ανέστειλε το γράψιμο της ποίησης ώστε να μην ενταχθεί κι έτσι παρέμεινε ο μόνος της γενιάς του που δεν κατασκεύασε μυθολογία. (Το 1935 κυκλοφόρησε το *Μυθιστόρημα*, “κι αλλάξαμε ζωή”, μαζί και τακτική προς νέα ρεύματα.) Τα λιγοστά χρόνια της αθηναϊκής του δραστηριότητας συνοψίζουν τις ριζοσπαστικές κατευθύνσεις που λογάρισε και τελικά αρνήθηκε να πάρει ο μοντερνισμός, προτιμώντας να γίνει κληρονόμος του Παλαμά παρά συνομιλητής του Καβάφη. (Κατά τα ερευνητικά πρότυπα του Νέου Ιστορικισμού θα άξιζε να γραφτεί ένα βιβλίο με θέμα ένα και μόνο έτος, το 1933, όταν κυκλοφόρησαν τα *Ποιήματα*, η πρώτη και μόνη εντός εμπορίου συλλογή του.)

Ο Κάλας προκαλεί σύγχυση στους συγχρόνους του για πολλούς λόγους. Ένας βασικός λόγος είναι η πολλαπλότητα της ταυτότητάς του η οποία αναιρεί το ιδεολόγημα του μοναδικού και προικισμένου δημιουργού. Μέσα σε λίγα χρόνια υπογράφει τα γραφτά του ούτε λίγο ούτε πολύ με τέσσερα ονόματα: Νίκος Καλαμάρης, Μ. Σπιέρος, Νικήτας Ράντος και Νικόλας Κάλας. Οι πολλές ταυτότητες εμποδίζουν τους αναγνώστες να τον ταυτίσουν με μια μόνο άποψη ή γραφή. Επιπλέον, οι διαφορετικές ταυτότητες παρουσιάζονται σε πάμπολλα περιοδικά της εποχής (από το φιλο-σοσιαλιστικό *Σήμερα*, τους κομμουνιστικούς *Πρωτοπόρους* και την τροτσικιστική *Νέα Επιθεώρηση* ως την *Νέα*

*Εστία*, τον *Κύκλο* και το *Τρίτο Μάτι*) ώστε να μη μπορεί να ταυτιστεί ούτε με ένα χώρο. Τέλος, ο ίδιος άνθρωπος (που συμβαίνει να γνωρίζει άριστα δυο ξένες γλώσσες) ασχολείται με πολλά είδη λόγου (ποίηση, μετάφραση, κριτική, δοκίμιο, μελέτη, αρθρογραφία, επιστολογραφία κλπ.) με συνέπεια οι αναγνώστες του να παραπονιούνται ότι στοιχεία του ενός είδους εμφιλοχωρούν σε άλλο με μεικτά αποτελέσματα από το διαβρωτικά υβριδικό ύφος του βλέπουμε και πάλι πως αντιστέκεται αποτελεσματικά στον παραδοσιακό ρόλο του “συγγραφέα”. Ακόμα και το 1976 ο παλιός του φίλος Οδυσσέας Ελύτης θα αναρωτηθεί: “Μα ποιός είναι τέλος πάντων αυτός και τι ακριβώς κάνει;” Η απάντησή του είναι απλή: “Πρόσωπο περίπου ασύλληπτο, ...είναι προ παντός ένας ανυπότακτος”.

Ο Κάλας δεν αρκέστηκε να βραχυκυκλώσει το ίνδαλμα του “συγγραφέα” στο οποίο επενδύει κάθε πνευματική εξουσία. Υπονόμευσε συστηματικά τον ίδιο το θεσμό της λογοτεχνίας, και μάλιστα με τον πιο έμπρακτο τρόπο: δεν επιδίωξε να γίνει σπουδαίος καλλιτέχνης. Μάλιστα, η ετυμηγορία της κριτικής δεν φαίνεται να έχει αλλάξει από την πρώτη δημοσίευση ποιημάτων του το 1930: σιωπηρά όλοι συμφωνούμε πως δεν έγραψε “μεγάλη” ποίηση. Ακόμη και σήμερα οι σχολιαστές δεν ενθουσιάζονται ούτε με ένα ποίημά του. Πάντα θα βρούμε έστω και ένα κομμάτι των συνομηλίκων του Μάρα, Δρίβα ή Σαραντάρη να απολαύσουμε. Όχι του Κάλας. Η αδιαφορία του προς την αισθητική αυτονομία ήταν τόσο δυνατή και συνεπής που δεν τον άφησε να υπηρετήσει την τέχνη. Μένοντας πιστός στην ανοιχτή δημιουργία και στην εκφραστική ελευθερία, διέγραψε τον συγγραφέα και κατήργησε την ποίηση, όχι εξαφανίζοντας τα αλλά πολλαπλασιάζοντάς τα. Γι αυτό δεν δημιούργησε λογοτεχνική “σχολή”, γι αυτό δεν χαρακτηρίζουμε ένα ποίημα “Ραντικό”. Ο Κάλας προκάλεσε αλλά και μπέρδευσε

διότι έθεσε τα απολύτως αλληλένδετα ζητήματα μιας ριζοσπαστικής γραφής, μιας ενεργητικής ανάγνωσης και ενός εναλλακτικού κανόνα.

Η αντίδραση ήταν σχεδόν ομόφωνα εχθρική. Όμως ο καταλληλότερος όλων για να δώσει ένα γερό μάθημα στο νέο ριζοσπάστη στοχαστή προς γενικό παραδειγματισμό ήταν ο επίσης νέος συγγραφέας του βιβλίου *Ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης* (1931), και ο προσφορότερος χώρος ένα καινούργιο έντυπο που είχε ανακοινώσει ότι “θα πολεμήσει τις υλιστικές και αιτιοκρατικές θεωρίες” καθώς και “το πνεύμα του τυφλού μοντερνισμού”. Ο Ανδρέας Καραντώνης λοιπόν δημοσιεύει στο περιοδικό *Ιδέα* τον Αύγουστο του 1933 ένα κείμενο με τίτλο “Ένας υπερμοντέρνος λόγιος” το οποίο αρχίζει με μια θριαμβευτικά περιφρονητική παρουσίαση: “Υπάρχει και πολυθόρυβα κινιέται ανάμεσά μας ένα νέος λόγιος, δηλαδή: ποιητής, κριτικός, αισθητικός απολογητής του κινηματογράφου, άκριτος θιασώτης και κακός εφαρμοστής κάθε μοντερνισμού, του ιστορικού υλισμού, του φροϋντισμού και πλάστης φιλολογικών παραλογισμών ανεύθυνος και κάποτε διασκεδαστικός. Τ’ όνομά του Καλαμάρης”. Ένα από τα πιο εξοργιστικά πράγματα που έχει κάνει αυτός ο επικίνδυνος λόγιος είναι να αμφισβητήσει το λογοτεχνικό κανόνα και να προτείνει την αναθεώρησή του: “Ο Σολωμός, ο Κρυστάλλης, ο Παλαμάς, είναι για το Σπιέρο στιμμένες λεμονόκουπες. Δεν του κάνουν. Τη ρωσική σαλάτα που μας προσφέρει κάθε τόσο του αρέσει να τη σερβίρει σε φόρμες Καβάφη, Παπατσώνη και Ντόρρου”. Στη πρόκληση του Κάλας απαντά ο Καραντώνης με ένα κατάλογο ποιητών που συνιστά μια γενεαλογία του λυρισμού – κατά σειρά έτους γεννήσεως, Σολωμός, Παλαμάς, Μαβίλης, Γρυπάρης, Σικελιανός, Καρυωτάκης, Σεφέρης. Όμως πηγαίνει πολύ πιο πέρα, απορρίπτοντας και υβρίζοντας το νεωτεριστή διανοούμενο: “Αλλά μήτε το ηρωικό ήθος και το Διονυσιακό μεθύσι του Σικελιανού

δοκίμασε ποτέ, κι ας είναι πάντοτε αρειμάνιος κι έξαλλος, μήτε τη διακοσμητική δεξιωσύνη του Γρυπάρη έχει, μήτε τη μελαγχολική ευγένεια του Μαβίλη, μήτε την τραγική οξύνοια του Καρυωτάκη, μήτε του Σεφέρη τη μουσική ψυχή και τον βαθύ και καλλιεργημένο ρυθμό. Δεν είναι καλλιτέχνης. Είναι υπερμοντέρνος θορυβοποιός με αντιαισθητική ιδιοσυγκρασία. Οι φιλολογικές του προτιμήσεις μας το δείχνουν ξεκάθαρα. Η νεοελληνική λογοτεχνία τού είναι μισητή' [εδώ άνω τελεία, δεν ξέρω πώς να την βάλω] το λιβάνι του το καίει μοναχά μπροστά στην εικόνα του Κάλβου και του Καβάφη και δέχεται σαν επίδραση από το έργο τους τ' αποβλήματα των αυθαιρεσιών τους".

Καλαμάρης και Καραντώνης επιβάλλεται να διαβάζονται μαζί ώστε να μη λησμονούμε πώς έλαβε χώρα το συμβάν Κάλας και ποιές πολιτιστικές παράμετροι συνέβαλαν στο γρήγορο αφανισμό του. Οι λυσσαλέες αντιδράσεις αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του συμβάντος και συντελούν στον παραδειγματικό χαρακτήρα του. Ο Καραντώνης, ο οποίος στη συγκεκριμένη κριτική ελεεινολογεί τη "γύμνια των κοσμοπολιτών ευνούχων της ποίησης" και λίγους μήνες πριν στο ίδιο περιοδικό είχε καταδικάσει την "ουροπότιστη αισθητική" του Κάλας (Απρίλιος 1933), αποτελεί πρώιμο σύμπτωμα ενός διάχυτου Καραντωνισμού που εξακολουθεί να γελοιοποιεί κάθε τολμηρό νεωτερισμό. Ακόμη και σήμερα, ο ριζοσπάστης συγγραφέας, όταν δεν αποσιωπάται, καταγγέλεται σαν "υπερμοντέρνος θορυβοποιός" που μισεί τη λογοτεχνία, και στέλλεται στο πυρ το εξώτερον των εχθρών του ωραίου και του εθνικού (τα οποία κατά κανόνα ταυτίζονται).

Με τη ριζοσπαστική ετερότητά της η βραχύβια περίπτωση Κάλας μας θυμίζει πως ο ελληνικός μοντερνισμός συχνά έρχεται από αλλού: κατάγεται από τη διασπορά,

μεγαλώνει με ξένες γλώσσες και έχει φυγόκεντρες τάσεις. Μπορούμε να συμβουλευθούμε και πάλι την γραμματολογία του Α. Αργυρίου *Νεωτερικοί ποιητές του μεσοπολέμου* (Σοκόλης 1979), όπου οι συγγραφείς ανθολογούνται με βάση όχι την προσωπική αλλά τη συγγραφική ηλικία τους, και συγκεκριμένα τη χρονολογία δημοσίευσης του πρώτου τους ποιήματος σε ελεύθερο στίχο. Διαπιστώνουμε ότι, από τους 11 πρώτους ποιητές που δημοσίευσαν σε τέτοιο τολμηρό στίχο, οι 7 γεννήθηκαν εκτός ελλαδικού χώρου και μόνο 4 εντός. Πλήν των Τ.Κ. Παπατσώνη, Αν. Δρίβα, Αλ. Μάτσα, και Ζ. Οικονόμου, ιδού οι υπόλοιποι με την πόλη καταγωγής τους: Θεοδόσης Πιερίδης (Τσέρι Κύπρου), Θεόδωρος Ντόρρος (Νέα Υόρκη Αμερικής), Νικόλαος Κάλας (Λωζάννη Ελβετίας), Γιώργος Σαραντάρης (Κωνσταντινούπολη), Γιώργος Σεφέρης (Σμύρνη), Ανδρέας Εμπειρίκος (Μπραΐλα Ρουμανίας) και Γιώργος Βαφόπουλος (Γευγελή Γιουγκοσλαβίας). Και μόνο τα ονόματα αυτών των πόλεων ανακαλούν ένα κοσμοπολιτικό ελληνισμό ο οποίος δεν μας κάνει εντύπωση ότι πρωτοστάτησε σε μοντερνιστικές αναζητήσεις. Δυστυχώς, ως το τέλος της δεκαετίας του 1930 αυτές οι αναζητήσεις εγκατέλειψαν τις όποιες ριζοσπαστικές τους τάσεις κι αφοσιώθηκαν στην καλλιέργεια ενός συντηρητικού μοντερνισμού που διήρκεσε μισό περίπου αιώνα. Στην εισαγωγή του τόμου που επιμελήθηκαν, οι Σπήλιος Αργυρόπουλος και Βασιλική Κολοκοτρώνη διατύπωσαν επιγραμματικά τη διαφορά: “Δεν έχει σημασία αν, όπως έλεγε πάλι ο Ελύτης, ο Κάλας κηρύχτηκε ανυπότακτος από τα στρατολογικά γραφεία της ελληνικής πνευματικής ζωής. Πήγε και πολέμησε με τη διεθνή ταξιαρχία, ενώ οι πρώην φίλοι του μάχονταν εμφύλιους στα μετόπισθεν”.

Όμως το πρόσφατο ενδιαφέρον για το έργο του Κάλας δείχνει πως, όσο κι αν το εγχείρημα ματαιώθηκε και ο Καραντωνισμός θριάμβευσε, το ριζοσπαστικό πρόταγμα

εξακολουθεί να υφίσταται στην τέχνη. Με την πτώχευση της λογοτεχνίας ως εθνικού θεσμού, η ποίηση που παραμένει ακόμη δυναμική είναι αυτή που συνομιλεί με όσους μοντερνισμούς είναι “υπερμοντέρνοι” (ώς και το μεταμοντερνισμό) κι όχι με τους κληρονόμους του εθνικού Παλαμισμού ως τον Νικηφόρο Βρεττάκο και τον Γιαννη Καιροφύλλα. Στους αβέβαιους και ανασφαλείς καιρούς μας, όσοι χρειάζονται παρηγοριά θα έχουν αποκούμπι τους άφθονους ποιητές της συμφιλίωσης -- εκείνους που προσπαθούν πάντα να συνδυάσουν το καινούργιο και διαφορετικό με το παλιό και δοκιμασμένο, να εξομαλύνουν το νεωτερικό, να καταφάσκουν την αντίφαση και γενικά να προσφέρουν στην πανελλήνια μελαγχολία την αυτάρεσκη καλλιλογία της. Οι υπόλοιποι θα ανασυνθέτουν με δυσκολία αλλά και ικανοποίηση τη φυσιογνωμία ενός ριζοσπαστισμού που, όσο και αν λοιδωρήθηκε, παρέμεινε πιστός σε ένα αμφισβητησιακό μορφο-φιλοσοφικό πρόταγμα. Η ανασύνθεση αυτή δε γίνεται σαν επιστροφή ή αποκατασταση αλλά ως ανανέωση του προτάγματος. Προκύπτει έτσι μια άλλη ιστορία της λογοτεχνίας μας – όχι απλώς ένας άλλος κανόνας αλλά ένας αντι-κανόνας, μια αντικανονικότητα που επιμένει να παραβαίνει.

Μπορούμε λοιπόν να βάλουμε σε αυτόν τον εναλλακτικό κανόνα, μαζί με τα *Ποιήματα* του Κάλας, συλλογές όπως *Ελεγεία και σάτιρες* του Καρυωτάκη, *Στου γλυτωμού το χάζι* του Ντόρρου, *Υψικάμινος* του Εμπειρικού, *Ουλαλούμ* του Σκαρίμπα, *Κατά Σαδδουκαίων* του Κατσαρού, *Κασσάνδρα* της Καρέλλη, *Συνέχεια* του Αναγνωστάκη, *Κοντραμπάντο* της Αξιώτη, *Η έννοια των τυφλών* της Βακαλό, *Η πείρα* και η *πυρά* του Νικολαΐδη, *Γραφή Α* της Αραβαντινού, *Νεολιθική νυχτωδία στην Κροστάνδη* του Καρούζου και *Σπασμένος καιρός* του Γκόρπα.

Επιπλέον, χρησιμοποιώντας τον Κάλας ως τη μείζονα μορφή του ελληνικού μοντερνισμού και το πρώιμο έργο του ως την καίρια “στροφή” της ποίησής μας, μπορούμε να ανιχνεύσουμε εκφάνσεις της υπερμοντέρνας πρωτοπορίας σε αρκετά διαφορετικές συλλογές νεωτέρων όπως (κατ’ αλφαβητική σειρά) *Αλλά τώρα, προσέξτε!*, *Ανιστόρητο*, *Αντιύλη*, *Ανώνυμο ποίημα του Φωτεινού Άι-Γιάννη*, *Αυτοχθονίες*, *Δικό της*, *Η θάλασσα*, *Η προκυμαία*, *Θάνατος στην Πλατεία Κάνιγγος*, *Fragmentum*, αριθμός 53, *Και της τέχνης το λουρί*, *Μετόπη*, *Μόνον δια της λύπης*, *Ο άγγελος της ιστορίας*, *Ο θησαυρός των Βαλκανίων*, *Οιονεί οίωνοί*, *Ποιήματα τεσσάρων διαστάσεων*, *Ραγισμένο ταμπούρλο*, *Σβούρα*, *She, of Zante*, και *Τα σκόρπια χαρτιά της Πηνελόπης*. Μιάς και όσοι υπογράφουν αυτά τα βιβλία κυκλοφορούν ανάμεσά μας, ας μην μνημονευθούν επώνυμα για να μην υποβιβαστούν σε κοινούς “συγγραφείς” και ο πρόχειρος αυτός κατάλογος σε (αντ)Εθνική Ελλάδα. (Οι αναγνώστες που δεν μπορούν να γκουγκλάρουν τους τίτλους ας ρωτήσουν το βιβλιοπωλείο της γειτονιάς – είναι ευκαιρία να το υποστηρίξουν.)

Η βασική λειτουργία του αντικανόνα είναι η αντίσταση στην ορθοδοξία της γραμματολογίας, της ανθολογίας, της διδακτέας ύλης, της εθνικής εορτής, της κρατικής επετείου, της αισθητικής απόλαυσης. Στον αντικανόνα ανήκουν οι εναλλακτικές μορφο-φιλοσοφικές προτάσεις που αποκλείστηκαν και οι αιρετικές απόψεις που καταδικάστηκαν. Τέτοιες προτάσεις εξέφρασαν ριζικά διαφορετική άποψη για τα πολιτιστικά πράγματα εν γένει και θα μπορούσαν να έχουν οδηγήσει σε εκτεταμένες αναθεωρήσεις. Αξίζει λοιπόν να μη λησμονηθούν τελείως – όχι για να βραβευθούν αλλά για να ενοχλούν θυμίζοντας την εξ ορισμού κατασταλτική αποστολή του λογοτεχνικού κανόνα. Πάνω απ’ όλα ο αντικανόνας ενσωματώνει εναλλακτικές δυνατότητες ανάγνωσης οι οποίες δεν έχουν ανάγκη τα δεκανίκια της λογοτεχνίας.

Και λιγοστές καταληκτικές διευκρινήσεις για να μην ωραιοποιούμε τα πράγματα. Δεν γράφει αναγκαστικά κανείς ριζοσπαστικά ποιήματα όλη την ώρα – μπορεί να γράψει κι άλλου είδους: η αντοχή της γραφής δοκιμάζεται με πολλούς τρόπους. (Άλλωστε δεν υπάρχουν ριζοσπαστικοί δημιουργοί ούτε ριζοσπαστικά έργα παρά μόνο σύνθετα ριζοσπαστικά συμβάντα.) Ούτε βγάζουν όλοι βιβλία – ορισμένοι (όπως ο Γιώργος Μακρής) αντιστέκονται στην τυραννία της “συλλογής” και προτιμούν την ποίηση διεσπαρμένη, κάποτε μάλιστα δια χειρός. Τρίτον, ο εναλλακτικός κανόνας δεν διέπεται από ενότητα ή συνέχεια: δεν πρόκειται για εθνική κληρονομιά – ο ριζοσπαστισμός βρίσκεται υπό συνεχή μεταμόρφωση ώστε να μπορεί διαρκώς να αιφνιδιάζει, και εξαφανίζεται τη στιγμή που γίνεται επίσημα αποδεκτός. Τέταρτον, ας αποφύγουμε τις ηρωοποιήσεις: εδώ δεν αποθεώνουμε μεγάλους συγγραφείς και μαρτυρικές προσωπικότητες που αντιστάθηκαν κλπ. κλπ. Τέλος, εξυπακούεται πως ο κατάλογος είναι και μερικός και δοκιμαστικός κι ενδεικτικός. Απλώς περιλαμβάνει μερικές σθεναρές προσπάθειες που έκαναν κάποιοι ανέντακτοι σε πολύ συγκεκριμένες περιστάσεις για να ανοίξουν μια βρύση, τη δική τους βρύση του Μαυρογένη, κι όχι αυτή που τους υπέδειξε ο κάθε Ελύτης.

Απρίλιος 2008

\* Ο Βασίλης Λαμπρόπουλος κατέχει την Έδρα Κ. Π. Καβάφη στα Τμήματα Κλασικής και Συγκριτικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου του Μίσιγκαν.